

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА КОМУНІКАТИВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ІЗ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ І СПОРТУ

У статті розкрито зміст і психологічну структуру комунікативної компетентності майбутніх фахівців із фізичної культури і спорту. Проаналізовано моделі комунікативної компетентності особистості.

Ключові слова: комунікативна компетентність, структура комунікативної компетентності, ключові компоненти комунікативної компетентності.

In the article the structure of communicative competence of future specialists on a physical culture and sport is exposed. The models of communicative competence personal are analysed.

Keywords: communicative competence, structure of communicative competence, key components communicative competence.

Постановка проблеми. Нинішнє реформування вищої професійної освіти вимагає від фахівців певного рівня розвитку особистісно-професійних якостей, які дають йому змогу адекватно розв'язувати професійні завдання, можливість реалізувати себе, допомогти реалізуватися іншим. Від того, якими особистісними якостями володітиме студент як майбутній фахівець із фізичної культури і спорту, залежить успішність навчального й виховного процесу, емоційне й фізичне здоров'я його майбутніх учнів. Одним із вагомих аспектів підготовки майбутнього фахівця до практичної діяльності є формування в нього вмінь та навичок спілкування. Відтак успіх його діяльності залежить не тільки від його професійних знань і вмінь, а й від комунікативних знань і вмінь, тобто від комунікативної компетентності.

Виклад основного матеріалу. Феномен комунікативної компетентності особистості був предметом теоретичного й експериментального дослідження багатьох науковців. Методологічні проблеми спілкування й комунікативної компетентності як ефективного психологічного інструмента суб'єкта комунікації аналізувались у працях К.О.Абульханової-Славської, Г.М.Андреєвої, О.О.Бодальова, Л.П.Буєвої, О.М.Леонтьєва, О.О.Леонтьєва, Б.Ф.Ломова, М.С.Кагана, С.Д.Максименка, Б.Д.Паригіна й ін. У дослідженнях Г.О.Балла, А.Б.Добровича, М.М.Заброцького, В.О.Кан-Каліка, Я.Л.Коломінського, М.Н.Корнева, О.М.Корніяки, С.О.Мусатова, В.А.Семиченко, Т.С.Яценко розкрито різні грані професійного спілкування й комунікативної компетентності його суб'єкта. Науковці (Ю.М.Ємельянов, Л.А.Петровська, С.В.Петрушін та ін.) вивчали і психолого-педагогічні умови та чинники розвитку комунікативних умінь особистості.

Мета статті – проаналізувати різні підходи до визначення структурних компонентів комунікативної компетентності й установити авторську структуру цього утворення, адекватну діяльності фахівців із фізичної культури і спорту.

Передусім розкриємо психологічний зміст цього феномену. Комунікативна компетентність є складним системно-структурним утворенням особистості. У нашому дослідженні ми розуміємо комунікативну компетентність як здатність особистості – через наявність у неї сукупності комунікативних знань, умінь та навичок – реалізувати свою комунікативну й професійну діяльність.

Стосовно визначення її структури є декілька підходів: по-перше, дослідники роблять акцент на когнітивній складовій цього феномену, тобто на знаннях і здібностях, потрібних для розбудови спілкування (В.П.Захаров, В.А.Лабунська, Є.В.Руденський, З.С.Смелкова, М.Ю.Хрящев); по-друге, опис структури комунікативної компетентності дається через комунікативні вміння (А.В.Захаров, А.В.Мудрик); по-третє, структурними елементами комунікативної компетентності є комунікативні знання, комунікативні здібності, комунікативні вміння (О.В.Сидоренко); по-четверте, у складі комунікативної компетентності, крім знань, умінь і навичок, виокремлюють ще й особистісні особливості (Л.І.Берестова, Ю.М.Ємельянов, Ю.М.Жуков, Є.П.Ільїн, Л.А.Петровська, Е.С.Семенов, А.А.Кідрон та ін.).

Водночас Ю.М.Жуков виокремив у структурі комунікативної компетентності особистості декілька ієрархічних рівнів: стратегічний, тактичний і технічний. Згідно з його дослідженням, стратегічний рівень комунікативної компетентності утворює сукупність основних орієнтацій особистості щодо спілкування: наприклад, орієнтація на діалог або монолог, на інтимно-особистісну або функціонально-рольову взаємодію, ставлення до спілкування як до мети чи як до засобу. Знання основних правил організації спілкування репрезентують тактичний рівень. На технічному рівні відбувається реалізація стратегічних орієнтацій і тактичних планів, а отже, під технічним рівнем комунікативної компетентності дослідник розуміє конкретні комунікативні навички та вміння [1].

Своєю чергою, Ю.М.Ємельянов виокремлює в структурі комунікативної компетентності такі компоненти: 1) загальні здібності (здатність до навчіння); 2) комунікативні знання, вміння й навички (вільне володіння вербальними та невербальними засобами соціальної поведінки), власне невербальні засоби; організація індивідом міжособистісного простору на своїй території згідно із соціальними нормами; 3) особистісні змінні: Я-концепція; пластично-ригідне настановлення; екстернальність, інтернальність [2].

Крім того, Є.В.Прозорова виокремлює у структурі комунікативної компетентності два ключові компоненти. До першого компонента входять комунікативні цінності, орієнтація та специфіка мотивації комуніканта, його потреби в спілкуванні. Другий компонент включає прояви комунікативної компетентності безпосередньо в спілкуванні, комунікативній поведінці й містить дві складові, а саме: дії під час акту комунікації (уміння та навички спілкування) і знання про спілкування [10].

Вельми всеохоплюючою є характеристика структури досліджуваного феномену, що її дав Є.В.Руденський. Він виділяє в комунікативній компетентності такі складові, як *комунікативно-діагностична* (діагностика соціально-психологічної ситуації); *комунікативно-прогностична* (передбачення результатів спілкування); *комунікативно-програмуюча* (підготовка до комунікації, зміст,

цілі, прийоми); *комунікативно-організаційна* (засоби залучення уваги до предмета комунікації). Разом із тим дослідник також виокремлює сім груп комунікативних умінь:

1. Мовленнєві вміння, пов'язані з опануванням мовленнєвої діяльності та мовленнєвими засобами спілкування: уміння грамотно й прозоро формулювати свою думку, досягати бажаної комунікативної мети; уміння здійснювати основні мовленнєві функції: говорити виразно, висловлюватися «цілісно», тобто досягати цілісності висловлювання, висловлюватися логічно й зв'язно; здатність виражати в мовленні особистісну оцінку прочитаного або почутого.

2. Соціально-психологічні вміння, пов'язані з опануванням процесів взаємозв'язку, взаєморозуміння, взаємоставлення, взаємопроявів і взаємовпливів: уміння психологічно правильно й відповідно до ситуації вступати в спілкування; уміння підтримування спілкування, психологічно стимулюючи активність партнерів; психологічно точне визначення «точки» завершення спілкування; максимальне використання соціально-психологічних характеристик комунікативної ситуації для реалізації своєї стратегічної лінії; прогнозування можливих шляхів розвитку комунікативної ситуації; прогнозування реакції партнерів на особисті акти комунікативних дій.

3. Психологічні вміння, пов'язані з опануванням процесів самообілізації, саморегуляції: уміння долати психологічні бар'єри в спілкуванні; знімати надлишкове напруження; емоційне налаштування на ситуацію спілкування; адекватний до ситуації спілкування вибір жестів, поз, ритму своєї поведінки; мобілізація на досягнення комунікативної мети.

4. Уміння використовувати в спілкуванні норми мовленнєвого етикету відповідно до конкретної комунікативної ситуації: реалізація ситуативних норм звертання й привертання уваги; організація знайомств із партнерами; використання ситуативних норм привітання; висловлення порад, пропозицій, докорів, співчуття, побажань та ін.

5. Уміння використовувати невербальні засоби спілкування: паралінгвістичні засоби спілкування (інтонація, пауза, темп, голосність, тональність, мелодика); екстралінгвістичні засоби (сміх, шум, аплодисменти та ін.); кінетичні засоби спілкування (жест, міміка); проксемічні засоби спілкування (пози, рухи, дистанція спілкування).

6. Уміння спілкуватися в різних організаційно-комунікативних формах політичної діяльності: використання організаційно-комунікативних форм встановлення відносин; організаційно-комунікативних форм планування спільної діяльності; опозиційних організаційно-комунікативних форм; комунікативних форм дискусії та полеміки.

7. Уміння взаємодіяти: на рівні діалогу – з особистістю або групою; на рівні діалогу – з масою або групою; на рівні міжгрупового діалогу і т. п. [11].

Водночас І.Б.Пономарьов і В.П.Трубочкін виділяють три блоки компонентів комунікативної компетентності: 1) комунікативно-особистісні якості; 2) володіння технікою спілкування – навички та уміння здійснення окремих комунікативних дій; 3) володіння методикою і тактикою спілкування, уміння вибудовувати спілкування в цілісних ситуаціях діяльності [9].

Окрім того, В.М.Куніцина, Н.В.Казарінова і В.М.Погольша виокремили такі складові комунікативної компетентності, як комунікативність і комунікабельність. *Комунікативність* вони розглядають як володіння індивідом процесуальною стороною контакту, що виражається у свідомому використанні експресії, володінні голосом, умінні тримати паузу. Під *комунікабельністю* розуміється здатність відчувати задоволення від процесу спілкування з іншими людьми [5].

Структура комунікативної компетентності аналізується й у працях С.В.Петрушина [6; 7; 8]. На його думку, до складу компетентності слід віднести *когнітивні* (орієнтованість, психологічні знання й перцептивні здібності); *виконавські, або поведінкові* (уміння й навички ефективно використовувати різні засоби вербального та невербального спілкування) та *емоційні* (соціальні настановлення, досвід спілкування, система ставлення й налаштування особистості) компоненти. До її структури він включає також самопізнання особистості та пізнання партнерів зі спілкування.

Своєю чергою, І.Куламіхіна запропонувала структурно-функціональну модель, яка містить такі структурні компоненти: *мотиваційно-ціннісний*, що визначає потребу студентів ВНЗ у розширенні професійних контактів і толерантного ставлення до партнерів; *когнітивний* компонент визначає сукупність мовленнєвої, міжкультурної та соціальної компетенцій, які допомагають виробити стратегію позитивної взаємодії; *операційний* компонент, що характеризується наявністю вмінь самоуправління своєю діяльністю, вмінь спілкування та комунікативно-рефлексивних вмінь [4, с.4].

О.М.Корніяка вичленовує в психологічній структурі комунікативної компетентності, за допомогою якої суб'єкт у процесі діяльності й спілкування реалізує три основні функції: комунікативну, перцептивну й інтерактивну, три основні компоненти: комунікативно-мовленнєвий, соціально-перцептивний, інтерактивний. У зв'язку із цим дослідниця зауважує, що комунікативна компетентність об'єднує у своєму складі три основні групи вмінь, або здатностей (компетентностей):

- *Комунікативно-мовленнєва здатність*, що об'єднує такі вміння: а) отримання інформації; б) адекватне розуміння смислу інформації; в) програмування і висловлення своїх думок в усній і письмовій формі.

- *Соціально-перцептивна здатність* – як сприймання і розуміння сутності іншої людини, взаємопізнання і взаємооцінка. Ця здатність передбачає такі вміння: а) створення образу іншої людини (розуміння її психологічної й особистісної сутності); б) моральні уявлення (емпатія як усвідомлення почуттів, потреб, інтересів інших людей, повага до партнера зі спілкування, тактовність тощо); в) рефлексію (самоусвідомлення – розуміння своїх внутрішніх станів, емоцій, ресурсів, уподобань, інтуїція).

- *Інтерактивна здатність* – як уміння організовувати й регулювати взаємодію та взаємовплив і досягати взаєморозуміння. Ця здатність об'єднує такі вміння: а) знання соціально-комунікативних норм, зразків поведінки, соціальних ролей; б) здатність до соціально-психологічної адаптації; в) контроль за поведінкою у взаємодії, уміння розв'язувати конфлікти; г) здатність справляти

вплив на партнера зі спілкування: уміння слухати й володіння ефективною тактикою переконання іншої людини [3].

Таблиця 1

Психологічна структура і змістові показники з комунікативної компетентності майбутніх фахівців із фізичної культури і спорту

№ п/п	Структурні компоненти	Показники
1	Комунікативно-когнітивний	1) комунікативні знання; 2) досвід спілкування; 3) позитивні особистісно-комунікативні настановлення
2	Комунікативно-мовленнєвий	1) уміння говорити; 2) уміння слухати; 3) невербальні засоби спілкування
3	Комунікативно-перцептивний	1) здатність до емпатії; 2) здатність до регулювання емоційного стану у взаємодії; 3) здатність до адекватного міжособистісного сприймання; 4) здатність до діалогічного стилю взаємодії в професійно-комунікативних ситуаціях
4	Комунікативно-інтерактивний	1) володіння <i>гнучкою стратегією</i> спілкування; 2) володіння <i>тактикою</i> організації взаємодії; 3) здатність до <i>конструктивної поведінки</i> в конфліктній ситуації; 4) володіння технікою <i>переконання</i> у взаємодії

Тому можна говорити про три види компетентності (три компоненти) у спілкуванні, що їх об'єднує таке особистісне утворення, як комунікативна компетентність. Особистість має бути спрямована на віднайдення різноманітної палітри засобів, що сприяють повноті самовираження партнерів у взаємодії, досягненню всіх граней їх компетентності – комунікативно-мовленнєвої, соціально-перцептивної, інтерактивної.

Застосовуючи системний підхід до аналізу проблеми комунікативної компетентності, можна виділити в її структурі принаймні чотири компоненти: комунікативно-когнітивний (пізнавальний), комунікативно-мовленнєвий, комунікативно-перцептивний, комунікативно-інтерактивний. Усі структурні компоненти комунікативної компетентності перебувають у нерозривній єдності між собою, але для зручності аналізу ми розглядаємо кожний з них окремо.

Результативний бік навчально-професійної взаємодії суб'єкта й носія комунікативної компетентності визначався за такими показниками: досягнення взаєморозуміння, емоційно-комунікативна врівноваженість, продуктивність взаємодії в системі «вчитель–учні». Наразі охарактеризуємо детальніше кожний з виділених нами компонентів.

До *комунікативно-когнітивного* компонента належать такі характеристики суб'єкта: комунікативні знання (знання із психології спілкування; знання способів розуміння соціальних об'єктів: самого себе, інших людей, груп тощо; знання основних правил організації спілкування; знання ситуативних норм – привітання, звертання, привертання уваги тощо); досвід спілкування (комунікативні знання та вміння); позитивні особистісно-комунікативні настановлення (спрямованість на міжособистісну взаємодію для реалізації завдань професійної діяльності).

Комунікативно-мовленнєвий компонент включає в себе: уміння говорити; уміння слухати; невербальні засоби спілкування: а) володіння міміко-пантомімічним супроводом, адекватним висловлюванням – це паралінгвістичні засоби:

інтонація, паузи, темп, голосність, мелодика; кінетичні засоби: жест, міміка; проксемічні засоби: пози, рухи, дистанція спілкування; б) уміння контролювати рухи тіла (уникати зайвих рухів); в) володіння інтонацією, вміння тримати паузу, здатність управляти голосністю.

Комунікативно-перцептивний компонент містить: здатність до емпатії (уміння співчувати, співпереживати); здатність до регулювання емоційного стану у взаємодії (навчально-професійна взаємодія); здатність до адекватного міжособистісного сприймання (уміння «читати» за обличчям, розуміння психічного стану опонента); здатність до діалогічного стилю взаємодії в професійно-комунікативних ситуаціях.

Комунікативно-інтерактивний компонент включає в себе: володіння гнучкою стратегією спілкування; володіння тактикою організації взаємодії; здатність до конструктивної поведінки в конфліктній ситуації; володіння технікою переконання у взаємодії.

У результаті дослідження ми дійшли таких **висновків**:

- Комунікативна компетентність являє собою складне особистісне утворення, що містить сукупність комунікативних знань, умінь і навичок, потрібних для ефективного виконання професійно-комунікативної діяльності.
- Аналіз наведених моделей комунікативної компетентності показав, що всі вони побудовані на основі системного підходу, який передбачає її дослідження як системи, визначення внутрішніх зв'язків і відношень її складових. У межах такого підходу комунікативна компетентність, як і будь-який системний об'єкт, допускає поділ на підсистеми залежно від конкретних завдань, поставлених у ході дослідження.
- Запропонована нами структура комунікативної компетентності містить чотири компоненти (комунікативно-когнітивний, комунікативно-мовленнєвий, комунікативно-перцептивний, комунікативно-інтерактивний), які дають можливість розкрити суть та особливості діяльності майбутнього фахівця з фізичної культури і спорту.
- Як показало дослідження, структура комунікативної компетентності, передбачає високий рівень володіння особистістю складними комунікативними знаннями, уміннями й навичками, адекватними до нових соціальних умов і професійних функцій; орієнтацію в комунікативних засобах; знання принципів і правил побудови спілкування в різних соціальних середовищах – передусім у професійній сфері.

1. Жуков Ю. М. Диагностика и развитие компетентности в общении / Ю. М. Жуков, Л. А. Петровская, П. В. Раенников. – М. : Изд-во МГУ, 1990. – 104 с.
2. Емельянов Ю. Н. Активное социально-психологическое обучение / Ю. Н. Емельянов. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1985. – 168 с.
3. Корніяка О. М. Порівняльний аналіз розвитку комунікативної компетентності педагогів і психологів у процесі професійного становлення / О. М. Корніяка // Актуальні проблеми психології : зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – 2012. – Т. 5 : Психофізіологія, психологія праці, експериментальна психологія. – К. : Інформ.аналіт. агентство, 2012. – Вип. 12. – С. 98–106.

4. Куламихина И. В. Педагогическое управление развитием коммуникативной компетентности студентов в образовательном процессе торгов-экономического вуза : автореф. дис. соискание уч. степени канд. психол. наук / И. В. Куламихина. – Омск, 2007. – С. 13.
5. Куницина В. Н. Межличностное общение : учеб. для вузов / В. Н. Куницина, Н. В. Казаринова, В. М. Погольша. – С. Пб. : Питер, 2001. – 544 с.
6. Петрушин С. В. Игротека для взрослых (200 упражнений СПТ) : метод. рекоменд. / С. В. Петрушин. – М. ; Казань : НМЦ, 1989. – 70 с.
7. Петрушин С. В. Секреты открытого общения / С. В. Петрушин. – Казань : Татарское книжное изд-во, 1994. – 112 с.
8. Петрушин С. В. Психологический тренинг в многочисленной группе (методика развития компетентности в общении в группах от 40 до 100 человек) / С. В. Петрушин. – М. : Академический проект; Екатеринбург : Деловая книга, 2000. – С. 256.
9. Пономарев И. Б. Введение в специальность и обучение практического психолога ОВД / И. Б. Пономарев, В. П. Трубочкин. – М., 1995. – 31 с.
10. Прозорова Е. В. Педагогические условия формирования коммуникативной компетентности / Е. В. Прозорова // Мир психологии. – 2000. – № 2. – С. 191–202.
11. Руденский Е. В. Социальная психология: Курс лекций для вузов / Е. В. Руденский. – М. : ИНФРА-М; Новосибирск : НГАЭиУ, 1999. – 224 с.

УДК 159.923.2

Ірина Литвиненко

ДУХОВНИЙ РОЗВИТОК СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Стаття присвячена проблемі духовного розвитку студентів-психологів в умовах вишу, розглядається роль позанавчального процесу в духовному розвитку студентства. Стверджується, що духовність людини виявляється в її активності, творчості, професійній діяльності й пов'язана з морально-духовними складовими самосвідомості. Саме самосвідомість є корелятором духовно розвиненої особистості як суб'єкта вільного й морально відповідального вчинку.

Ключові слова: *духовність, духовний розвиток, учинок, духовне виховання студентів-психологів.*

This article is devoted to the problem of spiritual development of psychology students in the university terms, in the paper examines the role of extracurricular process in the spiritual development of students. It is argued that spirituality manifests in its activity, creativity, professional activity and is associated with moral and spiritual factors of self-consciousness. It is self-awareness is correlation spiritually advanced person as the subject of a free and morally responsible action.

Keywords: *spirituality, spiritual development, action, spiritual education of psychology students.*

Постановка проблеми. Сьогодні, як ніколи, духовна криза охопила наше суспільство. Ознаками духовної кризи є нівелювання багатьох загальнолюдських цінностей, руйнування старих орієнтацій, пріоритетів, несформованість нових, нездатність людини до самопізнання та саморозвитку, відсутність потреб у самовдосконаленні, ігнорування духовною стороною життя. Усе це призвело до того, що сучасна молодь утрачає духовні орієнтири й стає заручницею лише матеріальних цінностей. Нині кардинально змінюється не тільки суспільство, його організація, структура, а й ідеологія. Характеру людини стали